

DE VLAARDINGSE TOREN VAN DAVID VAN STOLK (1743—1746)

VOORGESCHIEDENIS

De tekeningen van Cornelis Pronk uit 1743, tussen 1745 en 1747 gegraveerd door Jan Caspar Philips ten behoeve van het welbekende boek „Handvesten enz. van Vlaardingen” laten ons een andere Grote Kerk zien dan de huidige. Kort na het vervaardigen van deze tekeningen namelijk werd de oude toren afgebroken en door een nieuwe vervangen, waarbij tevens de kerk vergroot werd. Waarom dat gebeurde, hoe en onder welke omstandigheden willen wij hier uiteenzetten. Want dit is een episode uit de geschiedenis van de stad die de gehele gemeenschap en alles wat daarin omging raakte en die iedereen bezighield.

De verre aanleiding tot de bouw van de nieuwe toren was gelegen in de beruchte brand van 1574, waarbij kerk en toren nogal werden gehavend. De toren begon in 1592 over te hellen, maar kon weer worden hersteld. Dit gebeurde kennelijk door bekwame handen, want pas in 1734 horen wij weer van een hellende toren en wel bij monde van de schout Michiel de Vooght (1). Deze doet op 24 mei 1734 aan Twee Gerechten, de opperkerkvoogdij, de mededeling dat de toren „in korten tijt over de noord- en westzijde merckelijk was gesackt, soodanig dat daer door swaere ongemakken te vreesen sijn”.

Evenals in 1592 hoopt men met een restauratie te kunnen volstaan en om na te gaan of dit inderdaad mogelijk is laten de kerkbestuurders uit Amsterdam en uit Rotterdam „voornamen bazen” overkomen met de opdracht de toren te inspecteren. Deze metselaars- en timmermansbazen met gerenomeerde kwaliteiten brengen op 10 augustus 1734 rapport uit, maar tot herstel wordt nog niet overgegaan. Voorlopig wordt alleen besloten de toren nog eens te peilen en te loden, om aan de hand van die peiling op de zaak terug te komen.

In juni 1735 kan de schout mededelen dat het laatste onderzoek heeft uitgewezen dat de toren niet verder verzakt is, ondanks de zware storm die er kort te voren over heen raasde.

Gerustgesteld door die uitkomst laten de heren de zaak opnieuw

op haar beloop, met dien verstande dat wel jaarlijks enige reparatie aan de toren zal worden verricht.

Maar dit haalde niets uit want in 1742 wordt de situatie opnieuw kritiek. Andermaal laat de schout een waarschuwing horen : hij heeft geconstateerd dat de scheuren in de kerkmuren steeds groter worden! Laten wij zien wat nu werd gedaan.

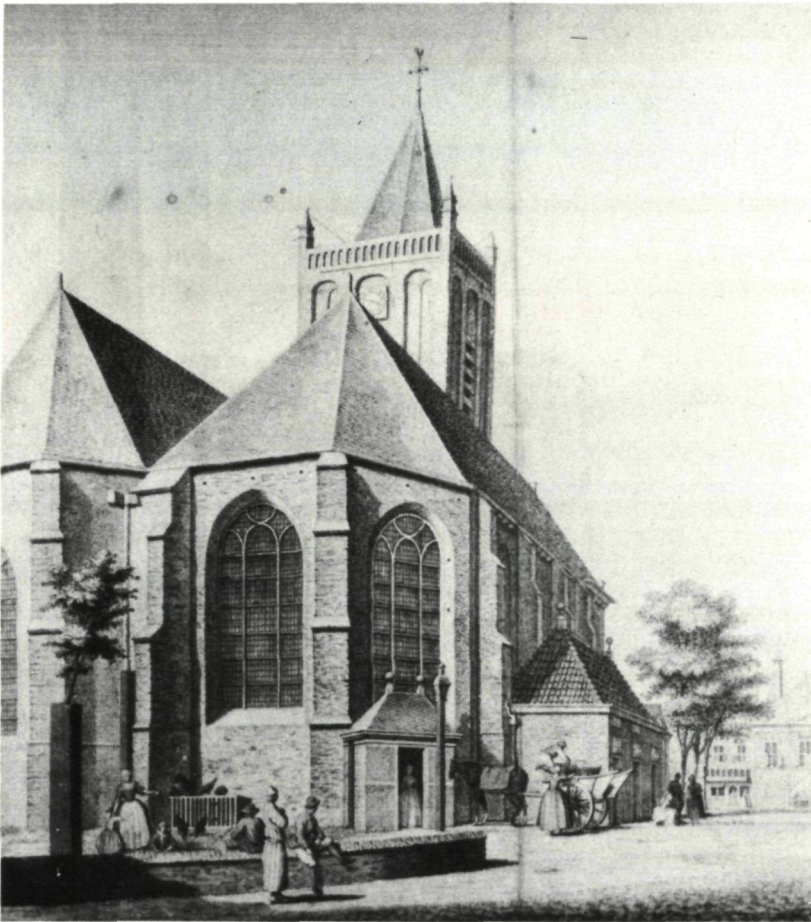

De Grote Kerk voor de bouw van de nieuwe toren en de vergroting, 1743.

BOUWPLAN

In overleg met burgemeesteren heeft de schout dezelfde „voornamen baas” die in 1734 de peiling heeft verricht opnieuw uit Rotterdam doen overkomen om de graad van verzakking nog eens na te gaan. Het is hier dat wij de naam van deze baas leren kennen : de 52-jarige hoofdman van het Rotterdamse metselaars-gilde, de houthandelaar David van Stolk (2). Van Stolk deed naast zijn bedrijf aan „de liefhebberij van architectuur”, zoals zijn kinderen het hebben betiteld. Een vergelijking van de oude en nieuwe opmeting brengt aan het licht dat de toren sinds 1734 ca 14 cm over de noordzijde en 5 cm over de westzijde verder is verzakt.

Daarop besluit het verontruste college van Twee Gerechten tot nóg een opmeting door Van Stolk samen met de Haagse timmermansbaas Dirck Dijckerhoff en Ary van Boel'es,

De duidelijk scheve toren van Vlaardingen, nog net voor de afbraak getekend 1743.

stadsfabriek oftewel stadsarchitect in Schiedam. Op 11 maart 1743 adviseren de vaklieden kort en bondig : afbreken en een nieuwe toren bouwen!

De motieven zijn schrikwekkend duidelijk : op een hoogte van 27 meter bedraagt de totale verzakking méér dan een meter! Bovendien zijn toren en noordbeuk van de kerk tot op drie en een halve meter van de grond van elkaar losgescheurd. Daar komt bij dat de kruisbalken waarop de spits van de toren rust zwaar verrot waren. Dit alles zou een grote restauratie nog duurder maken dan herbouw !

Men neemt op 11 maart 1743 dan ook resoluut het besluit de oude toren af te breken en door een nieuwe te vervangen. Tevens wordt van de gelegenheid gebruik gemaakt om een hoognodige uitbreiding van de kerk tot stand te brengen.

De voorbereiding start met het maken van bestekken en

begrotingen. Hiermee wordt een zevental leden van Twee Gerechten belast, allen Vlaardingse notabelen met bekende namen als Abraham van der Linden, Jan de With en Daniël Hoogvliet.

Naast de zorg voor de ontwerpen wordt hun opgedragen om „uyt te denken een fons waaruyt de te doene onkosten sullen kunnen werden gedaan”. Van de zijde van Vlaardingerambacht krijgen zij de welsprekende vermaning mee : „dat vermits het Ambagt overeendt is (dat is, kennelijk met veel moeite, tot de overtuiging gebracht) van de nootsaakelijkheid van de verandering van kerk en toorn en genegen zijn het vermogen van de kerk tot het nodige te helpen amploieren, dog dat sij tegelijke verplicht zijn te waaken dat de kerk niet boven vermogen werd belast, dewijl in slegte teyde het Ambagt voor de helfte aanspreekelijk is” (maar veel minder mensen telt).

Van Stolk is een snelle werker : reeds op 17 april 1743 komen zijn tekeningen in de bouwvergadering. Een kostenbegroting wordt ook al overgelegd : het werk wordt in eerste instantie begroot op 34.580 gulden. Zelfs blijken de heren een plan voor het „fons” te hebben bedacht : (1) uit de batige saldi van de kerkrekeningen „die in vredestijd overschieten” komt 900 gulden per jaar; (2) als de kerkvergroting gereed is kunnen er ca 100 extra zitplaatsen in de kerk, en de verhuur daarvan kan 315 gulden per jaar opbrengen ; (3) tijdens de bouw kan de jaarlijkse schoonmaakbeurt worden overgeslagen, wat een besparing van 100 gulden oplevert ; (4) ook de jaarlijks terugkerende toren-reparatie kan achterwege blijven en dat bespaart eveneens 100 gulden.

Omdat deze jaarlijkse opbrengst tegenover de bouwbegroting een schertsbedrag was krijgt de bouwcommissie de opdracht zich nog maar eens over de tekeningen te buigen en een schaalverkleining te maken „tot menagement (besparing) der te doene kosten”. De schout is daarbij uiterst somber want hij merkt op dat „om rede dat de fonssen uyt de ordinaire revenuen van de kerk door duure teyden, tegenspoede in rederijen, ten eerste merkelyk verminderen en bij opkomende oorloge kan niet wel gerekent worden op overschot van revenuen, gelijk uyt de oude retroacta gemakkelijk kan werden aangetoont”.

Op 13 mei 1743 zijn er al weer nieuwe ontwerpen, waarbij de kosten zijn teruggebracht tot 26.000 gulden.

Eén en ander kwam neer op een beperkte uitbreiding van de kerk, maar vooral ook op een lagere en minder omvangrijke toren. Van Stolk geeft hier echter nog een tussenoplossing. Wanneer hij (a) „de beste toren” volgens de eerste tekening zal maken, voorlopig tot aan de omloop en dus onaf, en (b) de vergroting van de kerk volgens de tweede tekening, zullen de kosten uitkomen op 30.000 gulden. De bouw van de spits zou dan

uitgesteld moeten worden tot „de kerkecas sulx konde fourneren”. De commissie vind dit een goed plan omdat hiermee een volwaardige toren gebouwd kon worden, zij het voorlopig niet voltooid. Een kleine toren zou voorgoed de mogelijkheid om ooit nog een grotere te bouwen wegnemen.

Het grootste deel van de bouwkosten verwacht men te kunnen financieren met een „negotiatie”, dat is een obligatielening, van 26.000 gulden. De rest alsmede de rente en aflossing moeten uit de gewone middelen komen. Het tekent overigens de sfeer dat over dit geld tussen stad en ambacht stevig is gedebatteerd. De kleine boerengemeenschap uit Ambacht wilde slechts aan de half-om-half financieringsbasis meedoen tot 20.000 gulden. De rest moest de stad maar zien te brengen. En dat vinden wij dan nog zeer bescheiden van de Ambachters.

Al pratend is men kennelijk toch tot overeenstemming gekomen, want de bouwcommissie krijgt opdracht om de lening van 26.000 gulden voor te bereiden en de grove ontwerpen te laten uitwerken tot gedetailleerde bestekken.

Als die gereed zijn neemt men opnieuw drie bazen in de arm om zowel de tekeningen als de bestekken op hun deugdelijkheid te inspecteren. Van Stolk blijkt dan toch op constructief gebied de „liefhebber” te zijn waarover zijn kinderen spraken. Want met de vaklui Dijckerhoff, Boel'es en ook Melchior Bolstra moet hij tot de conclusie komen dat het werk zwaarder uitgevoerd dient te worden dan hij eerst had gemeend. Dijckerhoff merkt daarbij op dat de kerk wel een kolom langer mocht worden om het bouwsel esthetisch in de juiste verhouding te houden. Voorts doet hij de suggestie de kolommen zo te bouwen „dat er naderhand een kruyskerk van gemaakt kan werden”.

Een andere baas wil graag de eerste geleding van de toren gelijk laten lopen met de dakgoot van de kerk. De tweede geleding zou evenals de onderbouw vierkant moeten zijn, maar de derde achtkantig. Hij vergelijkt in dit verband de torens van de Oude en Nieuwe Kerk te Delft en vindt de „agtkant” van de Nieuwe Kerk „het frayste”. Deze droomtoren is echter nooit werkelijkheid geworden. Wat wel in afwijking van Van Stolk's plan is uitgevoerd is de open ballustrade rond de omloop, die Van Stolk als een gesloten borstwering had getekend. Men vond dat er wel „eenig meerder cieraat” aan de toren aangebracht zou kunnen worden.

De definitieve afmetingen werden nu vastgesteld en die wijken af van het originele ontwerp. De toren wordt 10 voet lager en de kerk 19 voet korter. De toren wordt tot de omloop, dus zonder spits, 100 voet hoog, en de kerk wordt 28 voet verlengd.

De verzwarende van het werk, tesamen met het „meerder cieraat” betekenden tevens een verzwarende van de kosten en wel tot 33.836

gulden. Daar de bouwcommissarissen nogal geporteerd lijken voor het mooie ronde en kleine bedrag van 30.000 gulden, besluiten de heren Van Stolk's plan openbaar aan te besteden in de hoop het werk voor hún prijs gedaan te krijgen. De inschrijving heeft plaats in augustus-september 1743. Zij werd aangekondigd in de Amsterdamse en Leidse krant.

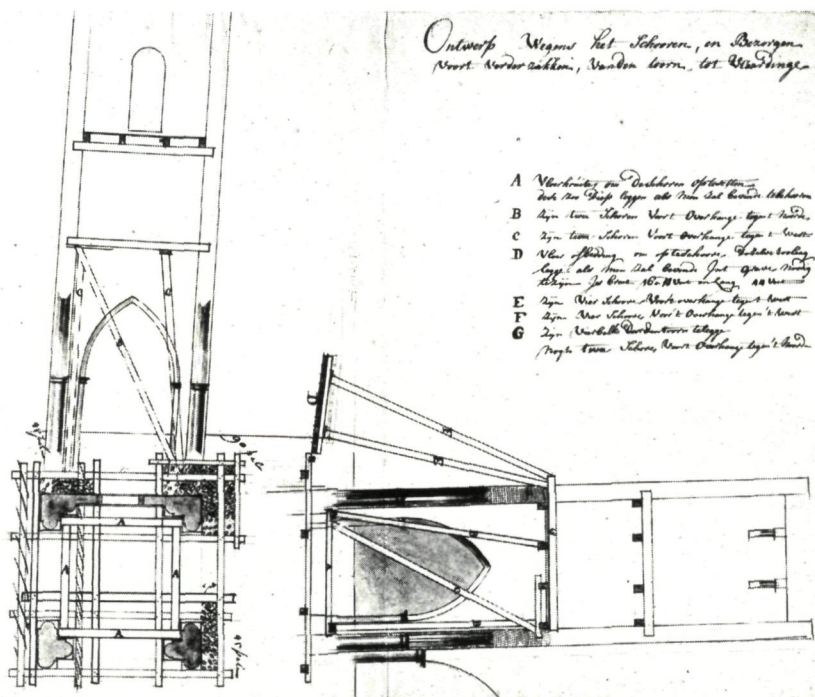
Op 16 augustus lopen de bouwheren alvast wat op de gang van zaken vooruit door op advies van de bazen 200 hoed kalk te kopen omdat „de Luykse kalck soo goedekoop is”. Die kalk kostte alles inbegrepen 2.409 gulden en 18 stuivers. Wel veroorzaakte dit koopje aan het eind van het jaar een kastekort van ruim 900 gulden.

De inschrijving levert een flink aantal offertes op : 11 metselaars, 10 timmerlieden, 4 steenhouwers, 6 loodgieters, 11 smeden, 4 leidekkers en 3 heiers schrijven in. De geschatte hoeveelheden materiaal voor de totale bouw zijn : 212 heipalen tussen 40 en 44 voet, 120 heipalen van 60 voet, 354 hoed kalk, 575.000 moppen, 596.000 ijsselstenen en 350 ton tras of metselspecie. Onder de inschrijvers was helaas niet die filantroop waarop de Vlaardingse kerk zo had gehoopt. De laagste inschrijving kwam uit op 36.856 gulden in plaats van op de 30.000 van de kerk of de 33.836 gulden van Van Stolk.

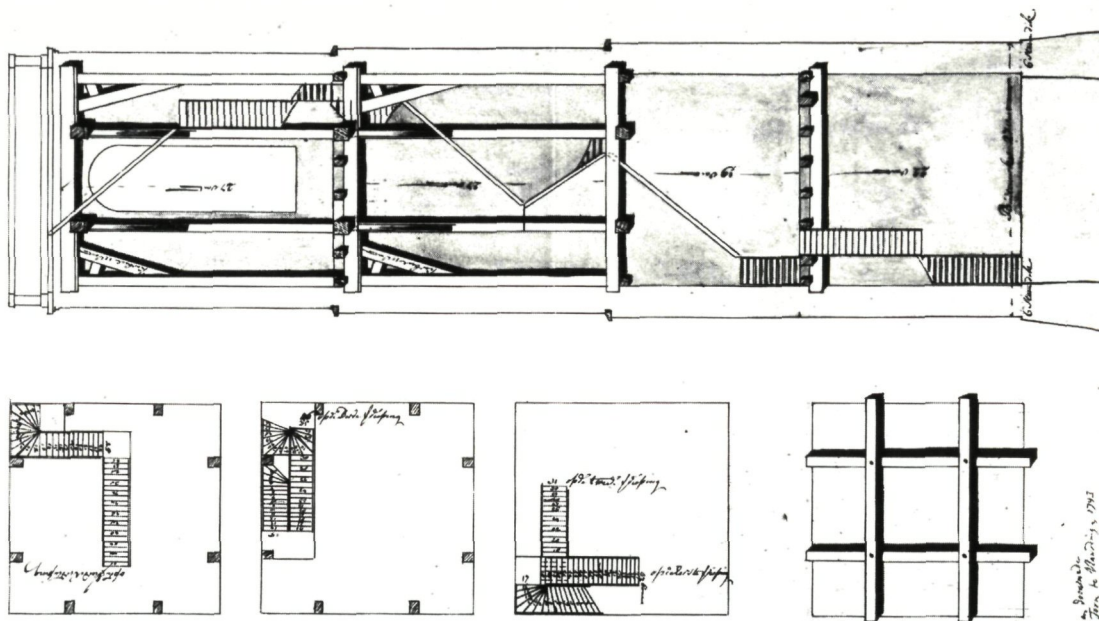
De bouwcommissie besluit daarom een beroep te doen op het stadsbestuur. Daaraan wordt een douceur, oftewel subsidie, gevraagd om het werk toch mogelijk te maken. Als reden waarom het stadsbestuur dit zou kunnen doen wordt het stadsverfraaiingsargument aangevoerd, dat Vlaardingen niet zonder een mooie en kloeke toren zou kunnen. Het stadsbestuur stelt 4.000 gulden beschikbaar, zij het niet als subsidie maar als renteloze lening voor twintig jaar. De commissie besluit uiteindelijk toch af te zien van de openbare aanbesteding. De kerk tracht nu met David van Stolk tot een accoord te komen. Op 26 september 1743 wordt hij ontboden en dan neemt hij „naer lange onderhandelinge” de hele bouw, met inbegrip van de afbraak van de oude toren aan voor 34.400 gulden. Eindelijk kan het werk beginnen.

HET VERLOOP VAN DE BOUW

Op 29 februari 1744 is Van Stolk zover met de fundamenteën van de kerk gereed dat de eerste steen kan worden gelegd. Daar wordt een hele plechtigheid van gemaakt op 2 maart 1744 om vier uur in de middag. Laat ons zien wat het officiële feestverslag zegt : „Nadat de gemelde heeren en leeden (van Twee Gerechten) op den raadhuysse verscheenen waren en het bepaalde uur vervult zijnde, is de heer Michiel de Vooght, schout van beyde de gerechten (op versoek van de heeren Abraham van der Linden en Leendert Duyn, burgemeesteren en Daniël Hoogvliet en Jan de

Plan van David van Stolk om verder scheef zakken van de toren van Vlaardingen te voorkomen, 1734

With, scheepenen der steede Vlaardingen, Ary van Berkel en Jacob Leenderse Dijkhoorn, scheepenen van Vlaardinger-Ambagt) met den baas David Stolk eerst uyt de raadkamer van burgemeesteren, gevolgd door de voornoemde heeren en verdere leeden van dat collegie, ieder in haare rang, verselt met de heeren (predikanten) Jacobus Roeringh en Johannis Wencelaus van Otting, paar aan paar na het werk gegaan. Gecomen zijnde tot aan de muur van het kerkhoff, alwaer een boog verciert met groente boven de ingang na het werk was gemaakt, wierd den gemelde schout door den voornoemde baas David van Stolk over een breede stelling van planken, ten dien eynde van boven tot beneede op het fondeerwerk daertoe gemaakt, met de hand affgeleyt.

Beneede op den fondeering gecomen zijnde stond aldaar een tobbe met kalk gereet, verciert met een groene rant.

Wanneer den gemelde baas David van Stolk den voornoemde heer schout een nieuw schootsvel, geboort met groene linte, voordee en vervolgens een zilver truweel (troffel) presenteerde, met welke denselve in 't aansien van een groote schaar van menschen, in presentie van de voornoemde heeren gecommiteerde, benevens de verdere leeden en predicanten, (staande op een gedistingueerde plaatse boven het voorzijde werk offgeschoten) de drie eerste steenen onder de noordoosthoek van de nieuwe toorn, alwaer de kerk en toorn aan den andere zoude werde gekoppelt, wierde geleyt.

Naar welke verrichtinge den gemelde schout weeder door den voornoemde baas David van Stolk met de hand van het voorsz. werk, weder verselt met de voornoemde heeren gecommiteerde en verdere leeden hier voren genoemd, paar aan paar in rang naer het raadhuys geleyt.

Op den raadhuys gecomen sijnde, soo sijn de versogte leeden en predicanten door den schout in den name van de gecommiteerde bedankt voor haare assistentie in de verrigtinge van die ceremonie en zijn dezelve vervolgens ten coste van de heeren schout en gecommiteerden in de raadcamer, van burgemeesteren daartoe verleent, op een collation (eenvoudige maaltijd) getracteert".

Enige maanden later, op 3 augustus 1744 moet Van Stolk de bouwheren mededelen dat door de verzakking van de oude toren de kolom die tegenover de preekstoel stond was geknakt en in het midden een bocht vertoonde. Hij vindt dat een ondersteuning van die kolom de ruimte in de kerk ernstig zal verstoren. Hij zou dan ook graag zien dat het college erover nadacht om alle kolommen te vernieuwen, zodat zij gelijk zouden worden aan de nieuwe kolommen in de vergrote kerk. Uitgebreid wordt er „gedelibereert en gebesonjeert", want dit brengt weer extra kosten mee, liefst 1.800 gulden! Maar tenslotte moet het kerkbestuur wel akkoord gaan.

Inmiddels is de uitbreiding van de kerk zover gevorderd dat op 15 november 1744 kan worden medegedeeld dat „op zondag heden over agt dagen” de kerk weer gebruikt kan worden. De nieuwe stoelenindeling in de kerk zal pas later haar beslag krijgen. Overigens zijn de godsdienstoefeningen tijdens de verbouwing gewoon doorgegaan en wel in een pakhuis van burgemeester Abraham van der Linden, staande aan de Hoofdkade. Waarschijnlijk waren dit alleen woorddiensten, sacramenten zullen hier niet bediend zijn, omdat bekend is dat het Heilig Avondmaal in oktober 1744 niet gehouden kon worden omdat de gemeente toen in het pakhuis bijeen kwam, dat hiervoor te klein was (3). Van der Linden wordt met de meeste hartelijkheid bedankt „voor de dienst die denselve aan de gemeynthe heeft gedaan in het verlenen van zijn packhuys tot oefening van de Godsdienst gedurende de tijd dat de kerk daartoe buyten staat is geweest”.

Dan kan op 22 november 1744 de inwijdingsdienst in de vernieuwde kerk worden gehouden. In de ochtend preekte dominee Roering naar Johannes 10 vers 22 en 23 : „Ende het was het feest der vernieuwinge des tempels te Jerusalem, ende het was winter ende Jesus wandelde in den tempel, in het voorhof Salomons”.

Dominee Van Otting ging voor in de middagdienst. Zijn tekstwoord was uit Jesaja 33 vers 20 : „Schouw Zion aen, de stadt onser bijeenkomsten : Uwe oogen sullen Jerusalem sien, een geruste woonplaats, een tente die niet ter neder geworpen sal worden, welckes pinnen in der eeuwigheyt niet en sullen uytgetogen worden, ende welckes zeelen geene en sullen verscheurt worden” (4).

De torenbouw vordert inmiddels goed. Op 28 april 1745 wordt over de bouw van de spits gesproken. Wij vermoeden dat het er toen hard aan toe is gegaan. Het verslag van de vergadering van de bouwheren wordt doorgehaald met de woorden : „sooals deselve gerojeert worden bij dese, sonder dat imand, wie het ook sijn mag, eenig regt of consequentie daar uyt sal mogen trekken”. Wel een teken dat niet alles zonder moeite is verlopen. Heftig protesteren de mensen van Vlaardingerambacht tegen de bouw van de spits, vóórdat het geld daarvoor op tafel ligt. Het stadsbestuur van Vlaardingen repliceert dat de bouw van de spits onmiddellijk moet plaatsvinden nadat de onderbouw klaar is. De heren willen duidelijkheid, bang dat het bouwen van de spits een zaak van nu of nooit wordt.

Van Stolk moet dat al eerder hebben beseft, want reeds op 2 mei 1744 had hij de bouwcommissie voorgesteld om alvast het eikehout voor de spits op maat te zagen en in het water te leggen om gebruiksgereed te maken.

Wetende hoe moeilijk zijn meesters op het punt van geld zijn, zegt hij erbij : „sonder dat hetselve bij de kerk sal hoeven te werden betaalt voor en aleer bij de Twee Geregten een fons sal wesen uytgedagt en naeder geresolveert”. Vooral de laatste opmerking zal bij de bouwheren goed zijn gevallen, want Van Stolk krijgt direct zijn zin.

Eén en ander resulteert hierin dat de meningsverschillen over de torenspits worden bijgelegd. Op 14 mei 1745 formuleert men de zaak aldus : „dat sij (bouwcommissarissen) in overweginge hadde genoomen dat tot cieraad van de stad en verdere voltoying van het werk een spits op den toorn behoorde te worden gemaakt. Dat sij gecommiteerden bewust sijnde dat de kerk niet hooger behoorde te werden beswaart, voordat een fons buyte laste van de kerk was uytgedagt, waaruyt de intresse der kosten van de spits ruym soude kunnen werden betaald”. Dat wil zeggen er moest geld gevonden worden buiten bezwaar van de kerkekas. Na overleg tusschen alle betrokkenen, onder meer de vroedschap van de stad en de ambachtsbewaarders van Ambacht, wordt van de zijde van de stad een jaarlijks bedrag van 105 gulden en door Ambacht een som van 25 gulden toegezegd, te betalen totdat de spits volledig zal zijn afbetaald. De kosten voor de spits worden begroot op 4.000 gulden. Van Stolk krijgt tot 1 september 1746 de tijd om de spits gereed te maken.

En eindelijk komt het dan zover dat de toren tot de omloop toe en de kerkvergroting door een aantal bazen worden gecontroleerd en conform het bestek in orde bevonden. Alleen de loodgieter krijgt nog al wat aanmerkingen op zijn werk.

Maar de spits komt op tijd gereed. Op 5 juli 1746 kunnen de bouwheren mededelen dat de spits „volgens bestek was offgemaakt”.

FINANCIERING

Terloops hebben wij al het nodige gezegd over de financiering van de torenbouw en kerkuitbreiding. Niet alles echter, want er zat heel wat aan vast. Daarop gaan wij nu hier nader in. Zoals wij al zagen moest het geld voornamelijk komen van een obligatielening van 26.000 gulden. Na goedkeuring van het obligatieformulier op 6 mei 1744 kan de uitgifte beginnen.

De belangstelling valt niet tegen : reeds op 12 juni is een bedrag van 17.500 gulden geplaatst tegen een rente van 2,5 procent, en men verwacht het resterende bedrag ook wel spoedig aangeboden te krijgen. De toevloed van geld brengt zelfs de rentmeester van de kerk in verlegenheid. Hij verzoekt spoedig van de muntspecie verlost te worden. Daarom besluiten de bouwheren alvast aan Van Stolk enige betalingen te doen. Rentegevende spaarrekeningen en onmiddellijk opzegbare kredieten waren nog onbekend.

Hoewel elke Vlaardinger op de obligatielening kon intekenen vermeldt de naamlijst van de deelnemers alleen namen van welgestelde burgers, waaronder vrij veel reders. Tegen het eind van 1744 is de stand van zaken aldus: burgemeesteren, dat is de stad, 20 jaar renteloos 4.000 gulden; regenten van het weeshuis 1.200 gulden; Simon Maan 2.000 gulden; Abram Maan 600 gulden; Daniël Hoogvliet 1.000 gulden; juffrouw Geertruy Callenburg 800 gulden; Arnoldus van Convent 500 gulden; Arnoldus Hoogvliet 1.000 gulden; Jan Polderman 600 gulden; Hendrik Hoogstad 800 gulden; Stephanus deWillige 1.000 gulden; juffrouw Lybe Corsse Holierhoek, weduwe van Ary Duyn, 4 obligaties voor samen 2.000 gulden; Catharina Rees, weduwe van Huybregt Lokhorst 6.000 gulden en Dirk Hoogstraten 2.000 gulden. Het totaal bedrag is dan 23.500 gulden.

In 1745 en 1746 zijn eveneens obligaties uitgegeven. Deels omdat het gestelde bedrag nog niet was bereikt, deels omdat er later bijkomende kosten waren zoals de bouw van de spits en de vernieuwing van de kolommen in de kerk. In 1745 wordt opgebracht 6.500 gulden. In 1746 komt zelfs 11.011 gulden binnen, zodat het totaal dan 41.011 gulden bedraagt! Onder de latere deelnemers aan de obligatielening zijn de kuipers- en schippers-gildebussen, dat zijn ziekenfondsen, terwijl ook het weeshuis weer meedoet.

Waarschijnlijk was men in 1744 nog geenszins van plan meer geld te lenen dan de bekende 26.000 gulden, want allerlei bezuinigingen worden doorgevoerd om aan geld te komen. Ten eerste worden de kosten verbonden aan het beroepen van predikanten besnoeid. Voor de besprekingen hierover werd meestal een buitengewone vergadering belegd, maar, vinden de bouwheren, dit moet nu maar op de gewone kerkvergadering gebeuren. Later is hiertegen geprotesteerd, omdat de winst uit deze zaak slechts 17 gulden per jaar op zou leveren, terwijl de tijdsduur tussen de gewone vergaderingen een half jaar bedroeg, wat voor het beroepingswerk veel te lang duurde. Dan zijn er de kosten van de beroepingscommissie. Deze declareerde meestal bedragen boven de 100 gulden, wat nu wordt vastgesteld op maximaal 100 gulden. Gewoonlijk werd aan een beroepen predikant voor „het transport van zijn persoon en goederen” een vergoeding gegeven. Deze bedroeg 50 tot 60 gulden. De vergoeding zelf wordt niet aangetast, maar wel wordt bepaald dat de predikant dit geld moet terugbetalen indien hij binnen twee jaar weer uit Vlaardingen vertrekt. Dit leverde evenwel niets op, want alle predikanten bleven langer dan twee jaren. Ook het Avondmaal ontkomt niet aan de bezuinigingswoede. Gebruikte men gewoonlijk spaanse wijn hiervoor, dit moet nu „hooglandse wijn” worden. Dat is moezel- of rijnwijn en die was bijna half zo duur. Tijdens de kerkdiensten werden kaarsen gebruikt en

daarover wordt opgemerkt dat die best tweemaal gebruikt kunnen worden als de avonden nog kort zijn. Verder wordt gesteld dat de kaarsen éénmaal per jaar moeten worden ingekocht en wel in het groot, „bij de steen”, en „als de smeer op de laagste mart is”. In 1744 koopt de kerk dan ook 464 pond kaarsen bij inschrijving voor 98 gulden en 12 stuivers. Voorts worden in het kader van de bezuiniging reparaties aan kerk of pastorieën moeilijker gemaakt. Dan, als laatste, wordt het schoonmaken van de kerk beperkt. De grote schoonmaak zal in plaats van jaarlijks nu ééns in de drie jaar worden aanbesteed. Jaarlijks blijft wel het stoffen en „grajen”, dat is uithalen in de nazomer.

Zoals wij zagen was in totaal voor de torenbouw en de kerkuitbreiding iets meer dan 41.000 gulden binnen gekomen. Wanneer wij de officiële bouwkosten optellen komen we uit op 40.200 gulden. Maar er waren meer kosten, kosten die buiten het strikte bouwbudget vielen. Wij schatten dat de totale bouw door bijkomende kosten zo'n 45.000 gulden moet hebben gevraagd.

Van die kosten noemen wij als voorbeeld :

„ 1744 betaalt aan Gerrit van der Starrig over arbeydsloon, soo van schoonmaken, vermaken, repareren en verbeteren van het toorn, luiwerk en klokkegeslag, met leverantie van 6 stukke gewigt 133 gulden 2 stuivers”;

„1745 betaalt aan Maarte van Koppen voor 19 schuyten sand voor het kerkhoff gelijk te maken, 2 gulden 10 stuivers per schuyt, 47 gulden en 10 stuivers”;

„Betaalt aan Cornelis Langevelt over arrebeysloon voor het ligten van doode en begraven, het ruyme van doodsbeenderen en kisten 123 gulden 19 stuivers en 8 penningen”.

Zekere Langenvelt declareert als volgt :

„7 november 1744 aan de vloer in de kerk ik gewerkt 4 dage, 4 gulden 16 stuivers;

de knecht Jan Plijsier gewerkt 5 dage, 5 gulden 10 stuivers;

de knecht Toomis gewerkt 5 dage, 5 gulden 10 stuivers;

men soon Willem gewerkt 4 dage, 2 gulden 16 stuivers;

aan drinkbier á 3 stuyvers per dag, 2 gulden 14 stuivers.”

„1746 betaalt aan Jan Hoek voor het verwe en vergulde van de wijserborden aan den toorn 113 gulden en 13 stuivers”.

„1747 betaalt aan Ary Vooght, meester-seylmaker, voor huur van geleverd seyldoek tot dekking van de kerk bij de opbouw 17 gulden”.

Het meeste geld gaat uiteraard naar Van Stolk, die van 2 mei 1744 tot 10 september 1746 in totaal 38.888 gulden uitbetaald kreeg, steeds in termijnen. Ook allerlei aannemers van kleine gedeelten van het werk worden in gedeelten uitbetaald, meestal met een derde tegelijk. Voor de toren ging dat bijvoorbeeld aldus : „Als het eerste gebouwde werk staat een derde. Als de toorn op zijn

De Grote Kerk in 1977, zoals die gestalte kreeg van 1743 tot 1746.

hoogte en gezoldert en bovegedekt is een derde. Als alles klaar en voor goede opgenoome is een derde". Dat was dus ongeveer net zo als vandaag in de bouw gebruikelijk is.

DE AANPASSING VAN HET INTERIEUR

De vergroting van de kerkruimte maakt uiteraard een herindeling noodzakelijk. Bovendien waren er dikwijls problemen gerezen over de stoelen in de kerk, en nu de gelegenheid zich voordoet wil het kerkbestuur hier verandering in brengen. In oktober 1744 wordt opgemerkt : „In overweging genome sijnde hoe dat bevorens menigmaal disputen en oneenigheden zijn ontstaan ter saake dat van de vrouwe-sitplaatsen off stoelen in de parochiale kerk binnen deser stede waren van een seer verschillende grote, hoogte en breete, waardoor de eene veel gemack en de andere integendeel veel

ongemack wierde toegebracht". Daarom wordt voorgesteld om nieuwe essenhouten stoelen te maken, en wel van gelijke afmetingen, zodat het ongelijke, door de jaren opgebouwde samenraapsel van maten en soorten kan verdwijnen. Natuurlijk komen de kosten voor rekening van hen die een zitplaats hebben!

Maar eer het zover is vindt er een ongehoord incident plaats op 29 november 1745. Timmermansknechts geven ons er een pikant verslag van : „dat als wanneer sij deposanten op den 29e deeser als timmermansknegts waaren werkende in de parochiale kerk binnen deeser steede, des nademiddags omtrent half drie uren, bij haar in de voorsz. kerk gekoomen is de persoon van Abraham van der Linden, meester-zeylmaaker alhier, dewelke op een brutale wijs aan haar deposanten vroeg wanneer en op wiens ordre sij de stoelen in de kerk alzo hadde vastgespijkt. Dat sij deposanten daarop hadde geantwoord : „door ordre van de gecommiteerden der Twee Geregten" (de bouwcommissie). Dat de gemelde Van der Linden daarop verstoort was gegaan naa seekere stoelen, staande schuyns over de preekstoel en doe gesien te hebben dat den voornoemde Van der Linden eerst sijn best deed om die stoelen van de latten met sijn handen los te breeken. Dat sulks niet willende lukken, hij vervolgens een mes nam, proberende die los te snijden en dat sulks meede niet lukkende hij deselve stoelen met sijn voet heeft losgetrapt, met dreygende woorden seggende „die hem sulks wilde beletten, het was wie het was, hij die door de kerk soude donderen" (5).

Wat de reden van Van der Linden's verlies aan zelfbeheersing is weten wij niet. Vermoedelijk zinde de opstelling van de nieuwe stoelen hem niet. Men heeft aan gerechtelijke stappen tegen hem gedacht, doch daar wordt van afgezien : Van der Linden had ook zo veel goede dingen gedaan. Hij was het immers die zijn pakhuis had beschikbaar gesteld voor de samenkomst van de Hervormde Gemeente tijdens de bouw. Op 29 april 1746 wordt besloten er genoeg mee te nemen dat Van der Linden „op een eerbiedige wijs excuus quam te versoecken en berouw te tonen". En dat gebeurde.

Het is duidelijk dat er tijdens het Van-der-Lindenincident van eind 1745 schot in de stoelenzaak komt. Men besloot zoveel mogelijk huurstoelen in de kerk te plaatsen om de affaire te financieren. Om de plaatsing van de stoelen te realiseren zal echter de bank van de schepenen van Vlaardingerambacht verplaatst moeten worden. Het ambacht reageert positief op een daartoe strekkend verzoek : „met eenparige stemmen is gedeclareert dat sij met alle hartelickheid genegen sijn omme met die van de steede met meeste intrest van de kerk te betragten en dat sij tot blick van dien sullen toestaan dat hare gestoeltens verplaatst werden".

De Grote Kerk met de toren van David van Stolk, anno 1977.

Maar nog meer verplaatsingen zijn aan de orde. Klachten over „het gehoor van de gemeynte”, speciaal in de nieuwe ruimte, doen de bouwheren besluiten bij wijze van proef de preekstoel één kolom te verplaatsen in de richting van de toren. De proef slaagt en de uiteindelijke stoelenschikking kan ter hand worden genomen. Echter nadat eerst een verzoek met betrekking tot de „stadsbank” behandeld is. Deze is namelijk te klein „als alle regenten van de stad compleet in de kerck komen”. Besloten wordt „nogh twee banckies ten dienste en dispositie van de gemelde regenten te doen maeken, agter het standbanckie dat tegen het doopheckie staet”.

Dit soort dingen wordt erg belangrijk geacht. Hoe en waar je in de kerk zat symboliseerde je plaats in de maatschappij en in de door God gewilde rangorde! Het geval van de regentenbank lijkt ons in 1977 niet belangrijk, maar de mensen van de achttiende eeuw lagen wakker van dit soort protocollaire problemen.

Intussen zijn de nieuwe stoelen gearriveerd. Gerrit van Deventer heeft er 700 geleverd voor 525 gulden en Matthijs Schelvis nog eens 100 voor 80 gulden. Aan vier personen wordt voor het bezorgen van de nummerbriefjes van de stoelen aan de lidmaten „sooals die nu moeten blijven staan” betaald 7 gulden en 5 stuivers. Uit dit laatste blijkt dat de kerk nu volledig is ingericht. Maar helaas ... niet tot ieders genoegen.

Op 12 februari 1746 namelijk wordt ten stadhuize een bezwaarschrift aangeboden van de volgende inhoud : „Wij onderschreve declareere bij deze dat wij alle doleren daarover dat onse stoelen off vrouwesitplaatsen in de kerk tot Vlaardinge sijn verandert en van slegter conditie gemaakt als dezelve tevooren waaren, door het uytlaaten van een rij stoelen veroorzaakt. En qualificeren daaromme bij deese de heeren Maarte Brouwer en Laurens Polderman om voor ons en uyt onser naam, dog sonder eenige forme van proces, middelen te gebruyken waardoor het nadeel, ons toegebracht, werde gerepareert en wij wederom behoorlijk als tevooren op onse stoelen en eyge zitplaatsen kunne sitten.

Actum Vlaardingen, den 23e december 1745” (6).

Het stuk van de stoelenactiegroep wordt ondertekend door 41 misnoegde Vlaardigers, 24 vrouwen en 17 mannen. Een groot aantal van hen wordt in de gelegenheid gesteld, of misschien ontboden, om aan de burgemeesters hun klachten nader uiteen te zetten. Bij deze toelichting is de klacht echter danig afgezwakt. Het blijkt dat velen op aanraden van anderen het stuk hebben ondertekend, zonder van de inhoud te hebben kennis genomen. Als drijvende kracht achter dit stuk worden niet alleen genoemd Brouwer en Polderman, maar ook en vooral een vrouw, Jannetje van Engelen. De overige vrouwen die hadden getekend getuigen namelijk herhaaldelijk dat zij, of soms ook hun dochters of mannen , op raad van deze Jannetje het stuk hadden ondertekend.

Enige passage's uit de toelichting brengen de „bezwaren” tegen de zitplaatsen tot uiting: „Jannetje van Engelen seggende dat haar stoel niet en staat op haar eyge plaats en dat sulks de reeden is waarom sij niet gaad sitten op haar stoel, gegeven en nu gevallen op „no 704”; „no 35, Jacob Fouser, is wel te vreden, maar sijn broers vrouw wil daar niet op gaan sitten ; maar als het wees kan, versoekt hij wat naader aan de preekstoel; op de raad van Jannetje van Engelen heeft sijn dogter geteykent”; „no....., de weduwe Ary Boon, is te vrede; is niet voorgeleesen en heeft maar op een kladde geteykent en anders niet gesien”; „no 299, Maartje Jans Fouser, segt dat Pieter Stoffelse buyten haar weeten voor haar heeft getekent en noyt het papier gesien off van geweeten ; versoekt te vreden gesteld te werden en heeft geweest

om haar naam door te doen, maar seyden „nu sulks te laate te sijn” tegen haar”; „Job Versendaal moesten sijn seven stoelen weederom werden geplaatst als die vanouts hebben gestaan, dat hij daarvoor sijn geld gaff”; „no ..., Aeltje Brouwers, gaat op no 80 sitten in de plaats van no 81 en meent daartoe regt te hebben”

Brouwer en Polderman wordt door burgemeesteren vriendelijk, maar duidelijk te verstaan gegeven dat hun klacht niet op de juiste plaats is gedeponeerd. Daarom is aan het college van de Twee Geregten een copie van de beklagbrief ter hand gesteld. De aanbidders hebben hier bezwaren tegen omdat zij vinden „dat dát college de burgerstand geensints raakt”. (De Twee Geregten vormden immers een kerkelijk college en blijkbaar waren de klagers van mening dat het een burgerlijk geschil betrof). Burgemeesteren gaan hier niet op in, maar dringen wel aan op afzien van de zaak. Brouwer en Polderman geven ten antwoord dat zij er met hun vrienden over zullen spreken.

Mogelijk was Polderman daarmee bezig toen hij er getuige van was dat burgemeester De With tijdens een wandeling over de Hoofdkade werd aangesproken door een man „met een verstoord gemoed”, Hendrik de Back genaamd. Het blijkt dat deze De Back de vorige dag tijdens de kerkdienst een woordenwisseling met De With heeft gehad met betrekking tot de stoelen. De With had hem daar te verstaan gegeven dat dat hier niet paste. De Back herhaalt nu zijn vraag buiten de kerk en opnieuw krijgt hij van De With een afwijzend antwoord : „Het past u hier ook niet en gistere in de kerk nogh veel minder”. De Back repliceert verbolgen : „Het past u veel minder mijn stoelen uyt de kerk te goojen”. „Ben je benadeelt, sook kunie claegen daer het behoort”, is het weerwoord van De With. Nog meer misnoegd antwoordt De Back : „Men weet hier niet waar men claegen moet!” De With weet dat kennelijk wel, want hij vraagt de omstanders van deze „onordentelijke ontmoetinge” kennis te dragen.

Maar het eind van de zaak is dat iedereen tenslotte op zijn of haar stoel terecht komt, tevreden of niet. En daarmee is deze voor Vlaardingen zo bewogen periode uit de kleine geschiedenis achter de rug. Wie kon zitten was overigens bevoordeeld. Want de armen moesten staan. Zij konden geen zitplaats betalen.

NABESCHOUWING

Volgens sommigen heeft David van Stolk Vlaardingen aan een lelijke toren geholpen, maar daarover valt van mening te verschillen.

Op zichzelf is een toren- en kerkverbouwing een weinig opzienbarend proces. Maar de begeleidende verschijnselen maken onze bouw tot een boeiend historisch verhaal.

Een kleine groep mensen bleek in staat om snel het nodige geld

bijeen te brengen. In de eerste plaats in het belang van de gemeenschap der gelovigen, maar zeker ook om de stad een fraaier uiterlijk en wat meer prestige te geven.

De stad zat midden in een bloeiperiode van de visserij. Maar de bewoners beseften wel degelijk dat dit bijvoorbeeld door een oorlog van het ene moment op het andere zou kunnen veranderen.

De bouwperikelen, de vertragingen, de onverwachte tegenvallers, ook financieel, waren in wezen niet anders dan vandaag. Ook de slimmigheidjes waarmee bestuurders de achterban moeten meekrijgen door die op voldongen feiten te tracteren, zijn van alle tijden. Dat is al niet anders met de fantasie, de improvisatie en vooral de goede wil en diplomatie waarmee alles uiteindelijk toch op zijn pootjes terecht kwam. Vlaardingen kreeg zijn toren, echter niet 65 meter hoog, zoals het verhaal wil, maar 51,80 meter, vanaf de vloer tot de top van de windwijzer. Recente opmetingen van Gemeentewerken wijzen dat uit.

Hevige ruzies zijn er bij de bouw voorgekomen. De stoelenrellen tonen aan dat het in Vlaardingen giste, zoals overal elders in Nederland en Europa : de onrust onder de mensen kondigde, zoals historici het thans zien, de revolutie aan.

Overigens is het maar al te begrijpelijk dat de mensen vochten voor een goede plaats in de kerk, waar ze driemaal per week, op woensdag en zondag, zeker twee uur lang achter elkaar zaten.

Alles wat bij de bouw gebeurd is geeft inzicht in het dagelijks leven in een kleine stad maar tevens in mentaliteitswijzigingen op de allergrootste schaal. In dat laatste kader moet ook de plechtigheid van de eerste steenlegging worden gezien, die modern aandoet, en ook vol van symboliek is, maar zeker geen symboliek van calvinistische oorsprong.

Dat van die mentaliteitsverandering geldt ook voor de suggestie van de bouwkundige Dijckerhoff die op Van Stolks ontwerp wilde amenderen door in de kerk ruimte te reserveren voor een orgel!

Nu viel dat in Vlaardingen bij de ruim denkenden onder de upper-ten misschien nog wel te verkopen. Maar de eenvoudige visserman die later in de 18e eeuw zozeer aan zijn „lange zang” bleek te hechten, zou dat orgel nooit hebben geaccepteerd. Dat moest nog een generatie wachten.

Het bouwen van de nieuwe toren en het vergroten van de kerk was véél meer dan dat alleen. Daarom hebben wij dit verhaal geschreven. Met intens plezier.

Matthijs A. Struijs.

NOTEN

- 1 Tenzij anders wordt vermeld komen de gegevens voor dit artikel uit de volgende archivalia, alle op het Gemeentearchief van Vlaardingen :
 - (1) resolutiën van het college van Twee Gerechten van 1734 en 1742—1746, Archieven stad Vlaardingen 1273—1813, inv. Hoogendijk nr 303 ;
 - (2) stukken betreffende het verbouwen van de Grote Kerk en de toren van 1742—1746, Archieven stad Vlaardingen 1273—1813, inv. Hoogendijk nr 82 ;
 - (3) rekeningen van kerkmeesters der Nederlandse Hervormde Gemeente te Vlaardingen c.a. van 1743—1747, Archieven stad Vlaardingen 1273—1813, inv. Hoogendijk nrs 307—308.
- 2 David van Stolk leefde te Rotterdam van 1692 tot 1770. In 1727 vestigde hij aldaar de bekende en nog bestaande houthandel Van Stolk. Veel heeft hij als amateurbouwkundige ontworpen en gebouwd : woon- en pakhuizen aan de Boompjes te Rotterdam ; in 1732 de kerk van Berkel (Zuid-Holland), gevolgd door zijn werk in Vlaardingen en de herbouw van de kerken van Sas-van-Gent en Bergen-op-Zoom in 1747. Tevens was hij in 1745 betrokken bij de verbouwing van het Hof te Breda, bij de verbouwing van paleis Soestdijk in 1751, en bij werk aan de vesting Willemstad. Op zijn naam staan verder waterbouwkundige werken, waaronder de verbetering van de haven van Zevenbergen. Gegevens over hem zijn te vinden in :
 - (1) Twee eeuwen aan de Schie, 1727 - 27 september - 1927 ; gedenkschrift Abraham van Stolk en Zoonen ;
 - (2) Genealogie van het geslacht Van Stolk. Rotterdam, 1940 ;
 - (3) W. A. H. Croll : Van Houtnegotie tot Houthandel NV, 1727—1952. Rotterdam 1952 ;
 - (4) A. R. Kleyn : Kwartierstaat Abraham van Stolk 1814—1896. in : Gens Nostra ; maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging ; jrg 16 (1961). blz. 190—191.
- 3 Gemeentearchief Vlaardingen, handelingen hervormde kerkeraad Vlaardingen van oktober 1744, Archieven Hervormde Gemeente te Vlaardingen tot ca 1951, inv. Peters nr 1.
- 4 Dezelfde bron, handelingen van 15 november 1744.
- 5 Gemeentearchief Vlaardingen, Notariële archieven Vlaardingen 1620—1842, inv. nr 37, folio 373 (officiële verklaring over het incident, 30 november 1745).
- 6 Behalve in de in noot 1 onder (2) genoemde bron ook in : Gemeentearchief Vlaardingen, memorieboek burgemeesteren 1725—1751, folio 88—92, Archieven stad Vlaardingen 1273—1813, inv. Hoogendijk nr 71.